

De Blonde egelskop [*Sparganium erectum* L. subsp. *neglectum* (Beeby) Schinz & Thell.] in zuidoostelijk Noord-Brabant

John Bruinsma (Thorbeckelaan 24, 5694 CR Breugel)

***Sparganium erectum* L. subsp. *neglectum* (Beeby) Schinz & Thell. in the South-east of Noord-Brabant**

Sparganium erectum subsp. *neglectum* is often overlooked in the Netherlands. In 1987 and 1988 ripe fruits of the subspecies were collected in the southeastern region of the province of Noord-Brabant. Identification problems are discussed. A preliminary attempt is made to describe the ecology of the subspecies.

Inleiding

Sparganium erectum subsp. *neglectum*, in het Nederlands Blonde egelskop, behoort tot de slecht bekende taxa uit de Nederlandse flora en draagt dus met recht de benaming 'neglectum'. In de Atlas van de Nederlandse Flora merkt P. Heukels op: "Een nader onderzoek naar de verspreiding der ondersoorten van *S. erectum*, met name in de nazomer en herfst wanneer de vruchten rijp zijn, is gewenst".¹ Deze constatering en een vondst in de Geelders bij Boxtel (1961, leg. J.J. Kleuver) vormden de aanleiding tot een onderzoek naar de verspreiding van de Blonde egelskop in de zuidoostelijk Noord-Brabant.

Daartoe werd een oproep geplaatst in de Venkraai, het mededelingenblad van de KNNV-afdeling Eindhoven.² In 1987 en 1988 werden rijpe vruchthoofdjes verzameld door Wim van der Hagen (Eindhoven), Joep Spronk (Eindhoven), Theo Teeuwen (Liessel) en de auteur, alsmede op excursies van de Floristische Werkgroep van de KNNV-Eindhoven.³

Vindplaatsen

Sparganium erectum subsp. *neglectum* werd in de oostelijke helft van Noord-Brabant gevonden in 59 kilometerblokken, verspreid over 25 atlasblokken (fig. 2). Het meest werd deze ondersoort aangetroffen in de Peel en de beekdalen van de Astense Aa, Dommel, Tongelreep, Kleine Dommel en Beerze. De meeste vondsten zijn gedaan tussen half augustus (dan worden de vruchten rijp) en half november (daarna zijn de vruchten afgevallen en bovendien zijn veel planten onder de handen van slootbeheerders gevallen). In een warme zomer als die van 1989 vallen al veel eerder rijpe vruchten te oogsten: al vanaf begin juli.

Determinatie van ondersoorten

Determinatie en controle werden uitgevoerd door Rian Rensen-Bronkhorst (Nuenen), Wout Holverda (Rijksherbarium, Leiden), Joep Spronk en de auteur. Daartoe werd gebruik gemaakt van de Flora van Nederland⁴, de Flora Neerlandica⁵ en foto's in 'Wilde Planten'.⁶ Bovendien werd het verzamelde materiaal vergeleken met de collecties van *S. erectum* in het Rijksherbarium. Determinatie geeft slechts in een enkel geval problemen: indien in een vruchthoofdje van subsp. *neglectum* slechts weinig vruchten zijn uitgegroeid, worden de

rijpe vruchten breder en gaan daarmee op subsp. *erectum* lijken.^{5 7} Het is niet duidelijk of dit verschijnsel toe te schrijven is aan de standplaats: zowel kleine (waarschijnlijk het voorgaande jaar gehavende) exemplaren als grote, tot 2 meter hoge planten hebben weinige, brede vruchten. Misschien ook hebben we hier te maken met bastaarden tussen ondersoorten van *S. erectum* of tussen *S. erectum* en *S. emersum*?⁵

De verspreiding van *Sparganium erectum* subsp. *neglectum* in zuidoostelijk Noord-Brabant

De vruchtdragende planten van *S. erectum* die in 1987 en 1988 in zuidoostelijk Noord-Brabant werden verzameld, behoren bijna allemaal tot subsp. *neglectum*. Slechts vier exemplaren uit twee verschillende gebieden zijn niet met zekerheid te determineren. Alle vier zijn van het hierboven beschreven type, waarvan slechts enkele vruchten in een hoofdje goed ontwikkeld zijn. Tot op heden is in zuidoostelijk Noord-Brabant geen enkele goed ontwikkelde plant van *S. erectum* subsp. *erectum* gevonden. Ook in het Rijksherbarium is uit deze regio geen collectie van subsp. *erectum* aanwezig.

De resultaten zijn verwerkt in twee kaartjes. Figuur 1 (met vindplaatsopgave per vierkante kilometer) geeft het werkterrein van de Floristische Werkgroep KNNV-Eindhoven weer. Behalve vondsten uit dit onderzoek zijn ook alle meldingen van na 1970 van niet nader gedetermineerde vondsten opgenomen.⁸ Wij vermoeden dat de ongedetermineerde dan wel ondetermineerbare vondsten in dit gebied eveneens op subsp. *neglectum* betrekking hebben. Het kaartje weerspiegelt vrij duidelijk de ligging van de beekdalen van de Dommel en zijn zijbeken.

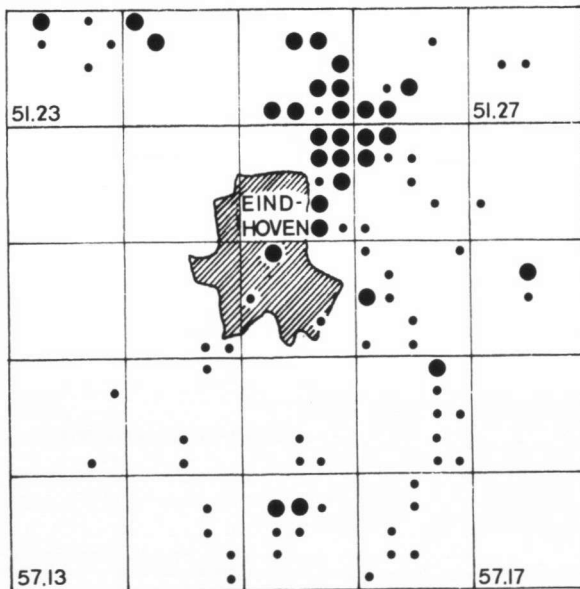

Fig. 1. *Sparganium erectum* rondom Eindhoven; ● subsp. *neglectum*, ● niet tot op ondersoort gedetermineerd (of niet determineerbaar).

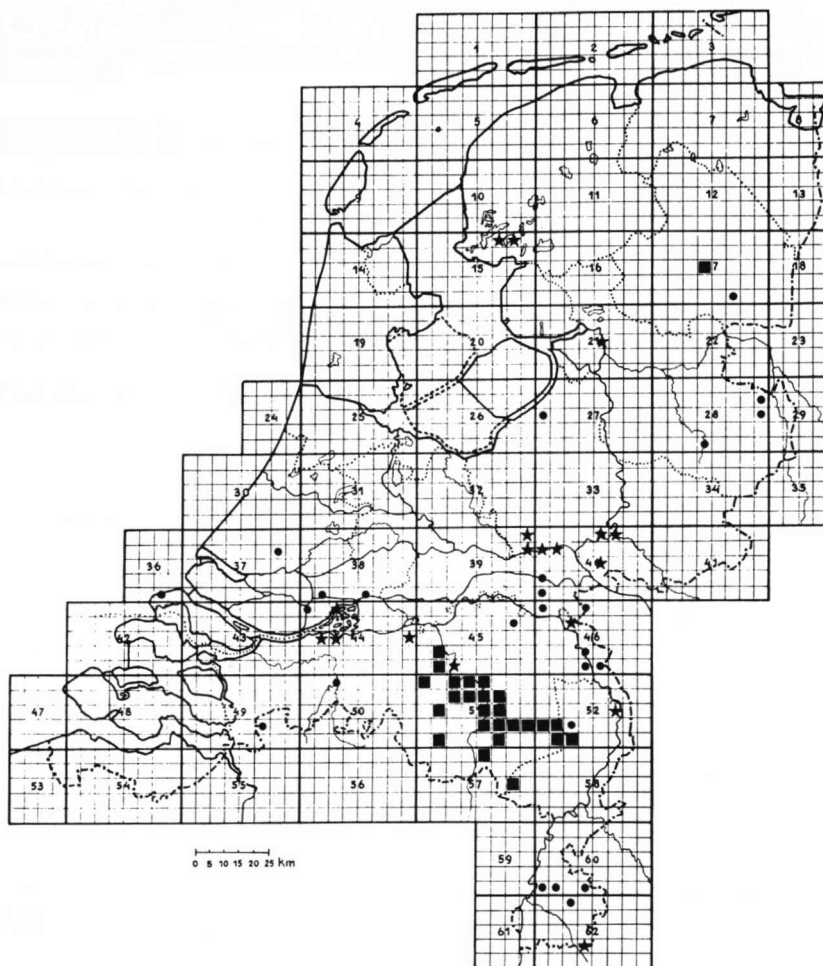

Fig. 2. Voorkomen van *Sparganium erectum* subsp. *neglectum* in Nederland; ● vondsten vóór 1950 (naar Heukels¹), ★ vondsten 1950–1982 (idem), ■ vondsten sinds 1987 (vnl. door Plantenwerkgroep KNNV-Eindhoven).

Op de kaart van Nederland (fig. 2) zijn alle opgaven van *S. erectum* subsp. *neglectum* uit de Atlas van de Nederlandse Flora¹ plus onze aanvullingen ingetekend. Eén aanvulling betreft een vindplaats juist buiten Noord-Brabant: het Russels broek bij Weert (atlasblok 57.37). Bovendien is de ondersoort aangetroffen in het Wolfsbusch bij Mehr in het Duitse Rijndal, even over de grens bij Nijmegen. Deze laatste vondst doet vermoeden dat de vondst in 1982 in een sloot bij Zevenaar (atlasblok 40.35, leg. Ph. Sollman) niet op zichzelf staat, maar dat subsp. *neglectum* ook in die streek vaker voorkomt.⁹ Ook in Drenthe is deze ondersoort recent teruggevonden, en wel in de regelmatig droogvallende bovenloop van een beek bij Mantinge (km-blok 17.34.43; leg. Rense Haveman, 1989).

Tabel 1. Standplaats van *Sparganium erectum* subsp. *neglectum* op 59 groeiplaatsen in zuidoostelijk Noord-Brabant.

sloten en greppels	47
waarvan: 17 bermsloten en -greppels	
2 spoorsloten	
19 verlandend/dichtgroeiend	
9 overige	
moerassen	4
afgesneden beekarmen	2
natte kapvlakten	2
kanaaloevers	2
overige	2
	—
totaal	59

De standplaats van *Sparganium erectum* subsp. *neglectum*

De standplaatsen, zoals vermeld op de herbariumetiketten van *S. erectum* subsp. *neglectum* in zuidoostelijk Noord-Brabant, zijn samengevat in tabel 1. Opvallend is de afwezigheid bij stromend of anderszins onrustig water. Hoewel bijna alle vondsten zijn gedaan in beekdalen, is subsp. *neglectum* veel meer plant van de daar aanwezige sloten en greppels dan van de beken zelf. Alleen waar een omleidingskanaal het meeste water van de beek afvoert, komt de soort in de beek zelf voor, zoals werd waargenomen aan de Astense Aa en de Beerze. Net zo iets geldt voor de kanalen. In bevaren kanalen komt de Blonde egelskop niet voor, ook niet vegetatief. Wel staat deze plant in niet-bevaren kanalen zoals het Deurnes kanaal en het Eindhovens kanaal. In dit laatste is zij trouwens beperkt tot de bredere zwaairom, dus een plek met verhoudingsgewijs geringe waterbeweging.

Te vermoeden valt dat de plant flink te lijden heeft van het jaarlijks grootschalig en diep uithalen van sloten en greppels. In een groot aantal gevallen kan vooral in relatief schone greppels niets worden verzameld omdat de plant niet gebloeid heeft. Dergelijke planten zijn doorgaans lager dan 80 cm.

Hoewel *S. erectum* subsp. *neglectum* in een voedselrijke omgeving pleegt te groeien, zijn daar kennelijk ook (boven)grenzen aan. Planten hoger dan 1,50 m komen zelden tot vruchtzetting en als er al vruchten zijn, zijn dat er maar 2–5 in een hoofdje.

Doorgaans staan de planten op een flinke sapropeliumlaag boven een lemige of lemig-zandige ondergrond. De Blonde egelskop is een moerasplant waarvan de basis (vrijwel?) altijd in het water staat, ook in de nazomer. Waar de plant samen voorkomt met *Iris pseudacorus*, staat laatstgenoemde vaak net iets hoger op de oever.

Gewoonlijk maakt *S. neglectum* subsp. *neglectum* stevige, gesloten matten waarbinnen weinig of geen andere soorten voorkomen. De vegetatie bestaat dan uit elkaar nauwelijks doordringende, naar elkaar toe groeiende eilanden. Als er al planten door elkaar groeien, blijkt al snel dat ze toch elders (bijvoorbeeld hoger op de oever) wortelen. Soorten aange troffen in vegetaties van de Blonde egelskop staan vermeld in tabel 2.

Tabel 2. Planten, aangetroffen in vegetaties gedomineerd door .

<i>Iris pseudacorus</i>	2 x	<i>Carex paniculata</i>	1 x
<i>Galium palustre</i> subsp. <i>elongatum</i>	1 x	<i>Carex rostrata</i> (in Duitsland)	1 x
<i>Calamagrostis canescens</i>	1 x	<i>Potamogeton natans</i>	1 x
<i>Lycopus europaeus</i>	1 x		

Conclusies

Voor zover aantoonbaar is subsp. *neglectum* de enige ondersoort van *Sparganium erectum* die in de streek rondom Eindhoven voorkomt, en vermoedelijk geldt dit voor geheel zuidoostelijk Noord-Brabant. De verspreidingskaart geeft ook nu nog veeleer de verspreiding van aandachtige floristen dan die van de ondersoort weer. Het verdient aanbeveling om in de Flora van Nederland⁴ detailtekeningen van de ondersoorten van *neglectum* op te nemen. Indien we iets willen weten over de standplaats van subsp. *neglectum* (en eventuele standplaatsverschillen met andere ondersoorten), blijft nader onderzoek gewenst.

1. P. Heukels, 1985. *Sparganium erectum* L. subsp. *neglectum* (Beeby) Schinz & Thell. In: J. Mennema, A.J. Quené-Boterenbrood & C.L. Plate (red.), Atlas van de Nederlandse Flora 2: 297. Utrecht.
2. J. Bruinsma, 1988. Oproep tot het verzamelen van rijpe vruchten van vertakte egelskoppen (serie: Gras is om in te liggen, 7). Venkraai (Mededelingenblad KNNV-Eindhoven) 91, september 1988: 13-15.
3. Alle verzamelde *Sparganium*-materiaal is gedeponneerd in het herbarium van het Milieu Educatie Centrum Eindhoven.
4. R. van der Meijden, E.J. Weeda, F. Adema & G.J. de Joncheere, 1983. Heukels' Flora van Nederland, ed. 20. Groningen.
5. S.J. van Oostroom & Th.J. Reichgelt, 1964. Sparganiaceae. Flora Neerlandica 1 (6): 227-238.
6. V. Westhoff, P.A. Bakker, C.G. van Leeuwen en E.E. van der Voo, 1970. Wilde Planten 1: 35 (foto's van H.J.M. Wermenbol). Amsterdam.
7. In tegenstelling tot wat de Flora's vermelden, laat noch ons materiaal, noch dat in het Rijksherbarium zien dat in goed uitgegroeide vruchthoofdjes van subsp. *neglectum* de vruchten minder aaneensluiten dan bij subsp. *erectum*.
8. Verspreidingsgegevens verzameld door de Floristische Werkgroep KNNV-Eindhoven.
9. Zowel bij Weert als in de omgeving van Nijmegen is ook *Sparganium erectum* subsp. *erectum* verzameld.